

Kolende

Dubrovačke knjižnice potkraj 2018. godine objavile su pjesničku zbirku *Kolende* Mate Zamanje (1800. – 1870.), koju je uredila Vesna Čučić. Knjiga sadržava pjesnikov autograf i suvremenu latiničnu transkripciju kolenda, čestitarskih pjesama koje se uoči blagdana pjevaju pred vratima prijatelja i rodbine, nastalih 1817., 1818. i 1819. godine, te dvije studije: povijesnu, koju je izradila Jelena Obradović Mojaš, i jezičnu, čija je autorica Ivana Lovrić Jović. Obje su autorice radile i na transkripciji Zamanjinih kolenda. Jelena Obradović Mojaš transkribirala je rukopis, a transkripciju je redigirala Ivana Lovrić Jović. Autograf kolenda Mate Zamanje čuva se u Zbirci rukopisa Znanstvene knjižnice u Dubrovniku (Rkp. 895). Iako su pojedine kolende već ugledale svjetlo dana, u ovoj je knjizi prvi put tiskana cjelovita zbirka te je široj javnosti omogućeno upoznavanje s pjesničkim radom dubrovačkoga vlastelina Mate Franova Zamanje. Upravo činjenica da je cjelovita zbirka Zamanjinih stihova objavljena tek nedavno i uz nju prateća jezična studija, koja je rijetka znanstvena obavijest o dubrovačkome govoru 19. stoljeća, ponukala nas je da knjigu predstavimo u rubrici *Vremeplov* i time današnjim čitateljima dočaramo i približimo negdašnji dubrovački idiom i običaj kolendavanja. Nije naodmet spomenuti ni to da je sama tematika kolenda kao čestitarskih pjesama dobrodošla u ovo predbožićno vrijeme i na pragu nove godine.

Autorski prinos Jelene Obradović Mojaš iscrpna je povijesna studija koja tematizira životni put, historiografsko i književno nasljeđe Mate Zamanje, otkrivajući nepoznate detalje iz rodoslovlja obitelji – kako se navodi u knjizi – s mrežom rodbinskih i društvenih veza koje je Zamanjin rod oblikovao tijekom dugih stoljeća Republike, kao i u razdoblju nakon njezina sloma. Tako doznajemo da su dubrovački kroničari „zabilježili rod Zamagno u oblicima prezimena Giamagna, Giamagno, Zamagna, Zamagnii, smatrajući da su podrijetlom iz Huma, ili još dalje, iz Puglie” (str. 83). Autorica također spominje da se od kraja 14. st. bilježi i slavizirani lik Žamanović, a od 17. st. kroatizirani Džamanjić, ali da u dokumentima tijekom 18. stoljeća prevladava talijanizirani lik Zamagna (čit. Zamanja). U posljednjim dvama desetljećima prije pada Republike Zamanje su bili jedan od najjačih dubrovačkih plemićkih rodova.

Zanimljiv je podatak o pravilima nadijevanja imena:

Dubrovački vlastelin Mato Zamagna (1800.–1870.) bio je sin poklisara Frana Matova (1752.–1829.) i Nike Sorgo (1762.–1842.). Rođen je 7. kolovoza 1800. u Dubrovniku. Krsno ime bilo mu je Mato-Ignacio-Kajetan-Marija. Imao je četiri godine mlađega brata Frana (1804.–1871.). Temeljno

pravilo transmisije imena bilo je da najstariji sin dobije ime djeda po ocu. Nepisanim pravilima o nasljeđivanju imena, koja su bila jasno određena za prva dva sina (jednako kao i za prve dvije kćeri), Mato je kao stariji brat dobio ime po djedu s očeve strane, dok je Frano kao mlađi brat dobio ime po djedu s majčine strane. Prenošenje imena s djeda na unuka kroz mnoge je naraštaje simboliziralo kontinuitet agnatske linije. Ne zna se kada su se u Dubrovniku ustoličila prilično čvrsta, ali nepisana pravila o nasljeđivanju imena, ali se analizom genealogija može utvrditi da su se među vlastelom strogo poštovala. Najstarija djeca u obitelji redovito su dobivala ime po tradicionalnim pravilima, dok su kod mlađih roditelji uzimali više slobode.

Iako se o životu Mate Zamanje ne zna mnogo, poznato je da mu je Ivan Gundulić bio daleki predak:

Po majci, Mato Zamagna bio je praunuk humanista, pravnika i poklisara Petra Franova Sorga (1662.–1728.). Matova majka Nika (1762.–1842.) bila je kći poznatoga pravnika, prevoditelja i pjesnika Franatice Petrova Sorga (1706.–1771.) i sestra pjesnika i dopunitelja *Osmana* Petra-Ignacija (Pijerka) Franatičina Sorga-Cerve (1749.–1829.). Pjesnik i dramski pisac Ivan (Đivo) Franov Gondola (1589.–1638.) s nadimkom Mačica i izmišljenim nadimkom Plavčić (Plavković), klasik hrvatske književnosti i jedan od najznamenitijih ljudi koje je iznjedrio Dubrovnik, bio joj je šukundjed.

Zamanja je u rodnome Dubrovniku stekao humanističku naobrazbu. Pretpostavlja se da je mladost proživio u kući u Gradu, a ladanjske mjesece u obiteljskome ljetnikovcu u Rijeci dubrovačkoj. Autorica opisuje život na dubrovačkim ulicama Zamanjina djetinjstva:

Grad u kojem je rastao Mato Zamagna bio je prepun djece na ulicama, a gradski prostori vrvjeli su žamorom i ljudima već od jutra. Trgovine su bile gotovo svugdje kao na Stradunu, a svoja vrata slugama koji su došli obaviti posao za gospodare, ali i svima drugima, otvarale su u ranim jutarnjim satima. Osim težaka, radnika i posluge, na ulicama se moglo vidjeti i gospodu koja su išla u crkvu ili na posao u državne urede. Kad se sunce uzdiglo visoko u podne, Grad je, piše Bersa, izgledao nekako drukčije: u to je doba dana “sitni svijet ručao”, a gospoda i drugi građani, prije odlaska u svoje palače i domove, prošetali bi još jednom “priko Place” ili “prid Dvorom” da čuju je li u Grad stigao kakav novi glas iz Trsta ili Pulje.

Iz studije se također doznaje da je Zamanju kao dvadesetdvogodišnjaka činovnička služba odvojila od Grada na trideset sedam godina te da je službovao na Braču, u Splitu, Kotoru i Zadru. Nakon umirovljenja, u dobi od 61 godine, vraća se u rodni grad i u ljetnikovac u Rijeci dubrovačkoj.

Zamanja je bio i povjesničar. Knjiga *La storia di Ragusa* njegovo je najvažnije djelo. Pisao ju je pretkraj života, od 1862. do 1868., a povijesni prikaz obuhvatio je razdoblje od najstarijih vremena do 1814. godine. Kolende je počeo pisati kao sedamnaestogodišnji mladić.

Prvi spomen kolendavanja u Dubrovniku datira iz 13. stoljeća, a tijekom svoga dugog trajanja kolenda je protkala blagdanske običaje sve do naših dana. Tijekom 18. i 19. stoljeća u dubrovačkoj je književnosti bio popularan običaj pisanja šaljivih čestitarskih pjesama kojima je kolenda na poseban način zaodjenula satiričko ruho. U vrijeme obilnoga prigodničarstva, kao najuspješniji oblik kojim su se koristili pjesnici, ali i poklonici kolendarskoga izričaja u najširem smislu, izdvojila se umjetnička kolenda. Književnim ili umjetničkim kolendama iskazivalo se poštovanje profesorima, svećenicima, članovima obitelji i prijateljima. Pisali su ih predstavnici svih društvenih slojeva i ljudi različitih starosnih skupina: svećenici, vlastelini, pučani, odrasli i djeca, a njezinim se stihovima čestitalo, nazdravljalo, nasmijavalo i ismijavalo, prepričavalo doživljaje, čestitalo imendane, blagdane i vjeridbe, opisivalo osobe i običaje, slavilo hranu i piće, slavilo rođake, prijatelje i susjede.

Zamanjina zbirka sadržava dvadeset pet kolenda i satiričan uradak oponašanja pisanja oporuke. Kolendarsko je vrijeme omeđeno početnim blagdanom sv. Mihajla i zaključeno Novom godinom. Pjesme „imaju prepoznatljivu folklornu kolendarsku matricu: dolazak pred vrata, blagdanski zaziv, hvaljenje *gospara* i obitelji, čestitanje i prizivanje svakoga dobra na odabrani dvor (ili *kortu*) i – čašćenje družine” (str. 133). Pokazuju da je u to doba kolendavanje bilo vrlo raširena pojava među pukom i među dubrovačkom vlastelom.

Iako ova rukopisna zbirka ne čuva poeziju visokih versifikacijskih dometa, u njoj je zaustavljen i dokumentiran trag jednoga vremena. Dragocjena je i zato što je u njoj sabran repertoar kolendi koje su uglavnom imale jednokratnu uporabu i autori su ih rijetko sačuvali. Neobična je piščeva želja da se ta vrsta prigodničarstva sačuva, čime zbirka njegovih kolendi postaje rijedak primjer kakav ne nalazimo kod drugih pjesnika koji su pisali kolende zamjetnih poetskih vrijednosti. Zamagnine stihove pune užitka još i danas prepoznajemo kao etnografski i kulturološki trag spontane ljudske

radosti i kolendavanja među dubrovačkom vlastelom i pukom s početka 19. stoljeća. Kolende otkrivaju svetačke nizove, kolendare, blagdanske okuse i scenografiju veselja ladanjskoga življenja. Pjesnički pothvat dragocjen je s etnografskoga i širega antropološkog aspekta, jer iz kolendarskih zapisa doznajemo o mentalitetu, o onodobnim običajima i blagdanima, od kojih su neki posve zaboravljeni i nestali. Kao takve, kolende su dale prepoznatljivo i izdvojeno kulturno obilježje jednomu razdoblju dubrovačkoga života. U strofama je zabilježen razgovorni jezik 19. stoljeća s uščuvanim čestitarskim formulama s izdvojenim prežiticima njegovanim do danas.

Ivana Lovrić Jović u jezičnoj studiji istražuje kolende s povijesno-kroatističkoga motrišta. Studija metodološki „predstavlja jezičnu monografiju dubrovačkoga govora” (str. 259). Jezičnoj raščlambi, kao središnjemu dijelu studije, prethodi uvodni dio, u kojemu autorica donosi jezikoslovni pregled dubrovačke prošlosti, objašnjava metodologiju istraživanja, opisuje korpus te daje niz vrijednih izvanjezičnih obavijesti nužnih za razumijevanje građe. Podsjetimo da je Dubrovnik odigrao važnu ulogu u standardizaciji hrvatskoga jezika zahvaljujući svojem statusu književnojezičnoga središta te osobito nastojanjima protureformacije i katoličke obnove u stvaranju *zajedničkoga, općega jezika (lingua communis)*, a štokavština je bila pogodna zbog svoje proširenosti, bogate dubrovačke književnosti i važnosti djela franjevačkih pisaca.

Jezikoslovni pogled na kolende obuhvaća sve relevantne razine. Sama autorica ističe da će u jezičnoj studiji biti opisana fonološka, morfološka i leksička razina, dok će sintaktička, zbog formalne zadanosti kolende kao pjesme, biti izostavljena te da će se usredotočiti na pojavu prebacivanja jezičnih kodova (engl. *code switching*), odnosno izmjenu talijanskoga i hrvatskoga jezika unutar istoga iskaza. Kad se činilo potrebnim, jezik kolenda opisan je i komparativnom metodom, odnosno promatran je u kontekstu dubrovačkoga idioma tijekom vremena i s obzirom na druge žanrove, pa se donose usporednice s rezultatima jezične analize dubrovačkih oporuka iz 17. i 18. st., dubrovačkih frančezarija (18. st.) i Gundulićeva jezika (17. st.).

Na fonološkoj su razini obrađeni odraz staroga glasa *jat*, dočetno *-l* i glas *h*, glasovne promjene i redukcije glasova. Specifične su dubrovačke značajke izdvojene u posebnome poglavlju.

Hiperjekavizaciju, koja je u dubrovačkome govoru ovjerena u imeničkome dočetku *-ir*, kolende su potvrdile u liku *pastjerica*: *Njom još ide i jetrica, // er je bila pastjerica*.

Posebno se promatra sekundarni *ě* u posuđenicama. U kolendama je potvrđen jedan takav primjer – to je leksem *lijerica*, u kojemu se naglašeni samoglasnik *i* iz talijanske riječi *lira* proširio u *ije*:

*i da vaše doć na dvore
š njom se udarat lijepo more*

*er će sreća ak lijericu
čuješ strugat uz šetnjicu.*

Po istome je hiperijekavizmu poznat i stari iz književnosti poznati leksem *lijer* za 'ljiljan', u kojemu se potvrđuje ista promjena, jer je u latinskom glasio *lilium*, a u grčkome *lirion*.

U poglavlju naslovljenom *Morfološka analiza* posebno su iscrpno opisane promjenjive vrste riječi, a morfološka su obilježja postavljena u kontekst standardizacije hrvatskoga jezika na novoštokavskoj osnovici. Autorica utvrđuje da je jezik kolenda pokazao kako na morfološkoj razini ne postoje bitnije razlike u odnosu na jezične stilove uspoređivanih korpusa – administrativnoga stila s elementima razgovornoga jezika (oporuke) i književnoga stila s elementima razgovornoga u stilogenoj službi (frančezarije). Također zaključuje da je ovaj sloj dubrovačkoga govora iz kolenda ovjerio stabilne elemente te da će, osim množinskih padežnih nastavaka, većinu starijih elemenata današnji dubrovački govornici (uglavnom pripadnici starijega naraštaja) razumjeti, pa čak i uporabiti.

Jedna je od dubrovačkih morfoloških stalnica zasigurno sklonidba muških imena dugouzlaznoga naglasaka, koja su najčešće skraćena i završavaju na *-o*, po *a*-sklonidbi. Kolende su pojavu ovjerile primjerima tipa G jd.: *Mata, Điva, Đura*; D jd.: *Đuru, Mibu*; A jd.: *Mata*.

U poglavlju *Prebacivanje kodova* obrađuje se izmjena talijanskoga i hrvatskoga jezika unutar iste rečenice.

Dubrovačka je jezična prošlost obilježena dvojezičnošću pa je o tome bilo riječi i u uvodnome poglavlju, a spominjat će se i u nadolazećemu. Talijanskim se jezikom govorilo u temama kao što su znanost ili umjetnost, no njime je mogla biti prošarana i hrvatska rečenica. U tome je slučaju riječ o prebacivanju jezičnih kodova što je definirano kao naizmjenična uporaba dvaju ili više jezika unutar istoga iskaza. Izmjenjivanje hrvatskoga i talijanskoga jezika unutar jednoga iskaza tijesno je povezano s društvenim činiteljima kao što su društveni status, stupanj obrazovanja, spol te seosko-gradska oprečnost. Iako se Zamagna nije školovao u Italiji, a takvi su pojedinci bili predvodnici dvojezična iskaza, njegovo je okruženje i obiteljska slika pogodovala jednostavnomu posezanju za stranim jezikom kad se to činilo prigodno ili potrebno. Dvojezičnost je bila gotovo potpuna u najviših društvenih slojeva, no dosezala je i do najnižih, u oslabljenome obliku koji je podrazumijevao tek pokoji jednostavni talijanski izraz unutar hrvatske jezične potke. Jedan od razloga uporabe stranoga jezika unutar rečenice na materinskome jest i naglašavanje govornikove kulture

i obrazovanja s ciljem stjecanja potpune vjerodostojnosti. S obzirom na Zamagninu lišenost u vezi s formalnim zahtjevima društva, može se reći da se on talijanskim poslužio kako bi što bolje privukao pozornost gospođa i gospara kojima je posvećivao kolende, a iz rukopisnih podataka u kojima su navedena njihova imena doznaje se da je riječ i o uvažanim građanima, vlasteli, pa i samoj autorovoj majci.

Autorica navodi da je prilog *intanto* ('u međuvremenu') dobar primjer za to da osnovni podatci iz literature i iz poznavanja govora nisu dovoljni za odlučivanje o pripadnosti jezičnomu kodu u kolendama. Literatura ga potvrđuje za dubrovački govor, a tomu usprkos u kolendama ga se drži talijanskom riječju jer je prozodija ponudila najsigurniji podatak: naglasak mu je morao biti na drugome slogu od kraja kako bi tvorio rimu sa sljedećim stihom (*-anto/-anto*), a to mu je priuštilo nedvojben status talijanske riječi – *Nu mi veće sad intanto, // poniamfine a questo canto* (= Stavimo točku na ovu pjesmu, završimo je (tal.)).

Leksička se raščlamba oslanja na dva osnovna načela: načelo usmjeravanja pozornosti na elemente znakovite za dubrovački idiom i promatrano razdoblje te načelo uvrštavanja rječničkoga fonda koji je tipičan za promatrani korpus (značenjsko područje glazbe, blagovanja i slično). Analiza je usmjerena na hrvatski jezik, dok leksik iz talijanskih dijelova rečenice nije uzet u razmatranje. Donosimo prikaz nekih riječi:

Leksem *kolenda* zaslužuje prvo mjesto i detaljniju obradbu. Taj su latinizam (od *calendae januae*) slavenski jezici primili iz balkanskoga latinizata, i to s osnovom *kolęd-* u starockvenoslavenskome, a nazalni se konsonant (*kolend-*) pojavljuje ponovno u Dubrovniku. U bugarskome se jeziku zadržalo staro značenje toga leksema – 'Božić' (odakle je od 8. st. počinjala nova godina). U Dubrovniku je prvobitno označivala 'čestitku i darove na blagdan', a s današnjim je značenjem ovjerena u Rumunja – 'božićna pjesma' (*colindă = corindă*). U Dalmaciji je potvrđeno i prezime *Kolendić*, od osobnoga imena *Kolenda* koje se davalo osobi rođenoj na Božić (sve prema Skok 2: 124). Drugi izvori utvrđuju joj i novije značenje – 'obredna crkvena ili svjetovna pjesma o Božiću ili o Novoj godini, osobito po selima' (Klaić 1990: 705). Povijesno istraživanje kolenda iz Obradović Mojaš (2017) svakako proširuje i filološke spoznaje o nazivu *kolenda* te bi trebalo biti uvršteno u nove leksikografske obradbe. Korpus potvrđuje i tvorenice *kolendari* i *kolendavat(i)*. Prva označuje 'osobe koje izvode kolendu' – *skupit družbu kolendara*; druga dolazi u značenju 'izvoditi kolendu' – *ma nije quasi ni počelo, kolendavat* resta ancora, premda se iz primjera može iščitati i značenje 'čestitati' što ga potvrđuje i Akademijin rječnik (ARj 5: 189). Usto je ovjerena i glagolska imenica *kolendanje*

– *Bolje od nas zna tvoje znanje, da je večeras kolendanje.[...]*

Često su kolendari otvoreno tražili naknadu za svoj posao. U značenju ‘plaća’ ovjeren je rijetki raguzejizam neromanskoga ishodišta *plata*. Potvrđen je u primjeru – *ja za platu uzet bi ćio*, a obilježio je cjelokupni dubrovački govor, književni i neknjiževni. Danas je u Gradu on zamijenjen suvremenom standardnom inačicom *plaća*, ali ga se jedan dan u godini još uvijek može čuti – na svečanome otvaranju Dubrovačkih ljetnih igara kad se obavezno izgovaraju Gundulićevi stihovi u kojima se on potvrđuje: *sva srebra, sva zlata, svi ljudski životi ne mogu bit plata tvoj čistoj ljepoti*.

Na temelju ovoga dijela raščlambe autorica zaključuje da Zamanjin jezik ovjerava elemente iz pučkoga govora (npr. *siglo* ‘drvena posuda za vodu’, *taljerić* ‘tanjurić’) te one iz književnoga dubrovačkog jezika (npr. *smeća* ‘smetnja, zbrka, nejasnoća’, *jur* ‘već’), ali da narodni govor još nije dovoljno istražen da bi potvrđenost leksema u dubrovačkih pisaca bila sigurnim pokazateljem nenarodnoga podrijetla.

Prigodnom Zamanjinom kolendom, koju donosimo za kraj u autografu starom grafijom i u suvremenoj latiničnoj transkripciji, kako se i očekuje u rubrici *Vremeplov*, svim čitateljima *Hrvatskoga jezika* čestitamo Božić te želimo sreću i veselje u nadolazećoj novoj godini.

Kolenda 20.

Uoči Novoga godišta

Svi smo došli ko mahnuti
s vam' godište završiti,
i, od mahnicā jošter gore,
pjevat hvale gospođe Ore.

Al vi u kući koji stojite,
na funjestru svi izidite,
za videti kolendare,
prijatelje vaše stare.

Er su užance dubrovačke,
ako nigda, večeraske,
po vratima prijatelja
činit tresku i veselja.

Dake, primi srca iz svega,
sve požude skupa ovega,
i, molim te, njemu prosti
ak ne reče tebi dosti.

Za kaparu i još od tvoga
nam proštenja pitanoga,
otvori nam vrata, otvori,
da nas zima ne obori,
ter mi razgni kumpaniju,
davajuć moskat i rakiju,
pak iznesi suha voća,
da pjevamo do ponoća.
E ma družba vikajuć *vīva*,
ujedno ti obećiva
da do zore poći neće,
samo otvori vrata veće.

71.

Kolenda 20.^a

Serisimo doselo ko mahuitte,
 Svam godijete savaseltte,
 I od Mahuizosa joscter gone,
 Piewat hoate Goproglic erese.

Et it ce Cuctu kai pojla,
 Na fupniepne sui ipidite,
 Sen iriqi etti kolend are,
 Prieat gli e vascie stare.

Iu Uficianze dubrovacke,
 Ako nigda veceracke
 Po vratima Piateglia
 Cinuit vesku i vepeslia.

Ake pinni fara ij pjeqlia
 So'e pojciuda skupa ovegla,
 I madiute ghemu prapfi
 Ak ne vecco tabli doffi.

72

Sa kaparu, i jole od trogla
 kam prosieqlna pitanogla
 Otvori nam vrata, otvori,
 Danas sima ne otvori,
 Gerani rajqu Ciempagiju,
 Davauke mafcat, i vachju,
 Pak ipespi juha vodlia
 Da piewamo do ponodias,
 E ma dnuscha vikauch vva
 Ujednoti obceiva
 Da do Jore joci uechie
 Samo otvori vrata vecchie